

4. Kunskapsbildning genom dialog

"Fleck ... allowed for thought collectives to vary according to their persistence over time, from the most transient and accidental to the most stable formations. He considered the thought style of the stable formations to be more disciplined and uniform, as in the guilds, trade unions and churches. Fleck went to some pains to discuss the internal structure of groups; an inner elite of ranked initiates exists at the center, the masses on the outside edge. The center is the moving point. The periphery takes its ideas in an unquestioning, literal sense; *ossification occurs at the rim.*

...

Fleck .. applied the Durkheimian idea of a sovereign thought style to modern society, even to science. This would have horrified Durkheim. As Fleck said, the Durkheimians exhibited 'an excessive respect bordering on pious reverence, for scientific facts'. He ridiculed their attitude as a naive obstacle to the building of a scientific epistemology."¹

I detta kapitel ska jag illustrera min syn på kunskapsbildning som social process. Åter söker jag lyfta mig i håret men här söker jag en startpunkt hos socialantropologen Mary Douglas. Jag ger fyra skäl för att börja hos henne.

- Mitt första skäl är kort och gott namnet på den bok ur vilken citaten är hämtade: *How institutions think*.²
- Ett andra motiv är att Douglas ifrågasätter en, i detta sammanhang viktig, grundbult i 'den samhällseliga rationaliseringsmodellen'. Den grundbult jag syftar på kan ses hos två fäder till samhällsvetenskaperna – Durkheim och Schumpeter. Denna grundbult är att världsbildandet och tänkandet i primitiva samhällen (Durkheim) och i unga kapitalistiska samhällen (Schumpeter) är hårdare *socialt* präglad än i våra moderna västsamhällen.³ Douglas argumenterar bl.a. med hjälp av analyser hos medicinaren och vetenskapsfilosofen Ludwig Fleck. Douglas delar Flecks oro över att de som idag sysslar med vetenskap ej ser att även deras professionella tänkande är socialt präglad. Hon förefaller vidare säga att vi moderna västerlänningar kan upptäcka att tänkandet är socialt präglad genom att betrakta samhällen på kulturell eller historisk distans men att vi har svårare att se vårt eget tänkandes präglad.

Det tredje och fjärde motivet för att börja hos Douglas hänger samman med att hon i sin tolkning av Flecks begrepp 'tankekollektiv' ställer ett rörligt centrum i motsättning till en förstelnad periferi. Jag ifrågasätter denna elitmodell där all

¹ Douglas (87) s. 13 f.(EH-kursivering).

² Genom att boks titeln förutsätter att 'institutioner tänker' ser jag den som en utmaning mot det slags reduktionistiska tänkande som förutsätter att mänskliga kognitiva processer kan analyseras oberoende av socialt sammanhang eller språk. Jmf formuleringen i sektion 2.1. om att det måhända är 'språket som använder oss'. Den mesoekonomiska relevansen av att man föreställer sig att 'institutioner tänker' diskuteras balanserat i Johnson (92) s. 25-44.

³ Schumpeter (34[1911]) t.ex. s. 87.

rörelse antas utgå från centrum.⁴ Ändå kan det tyckas som om jag accepterar den när jag i kapitel 12 och 15 ger idéhistoriska bakgrunder till mina falltolkningar. Min skepsis blir tydligare i de kapitel där jag redovisar min egen tolkning av de tre lovande barnens bakgrund och tidiga liv d.v.s. i kapitlen 16-18.

- Mitt tredje motiv är alltså att Douglas' elitmodell med ett rörligt centrum kan få tjäna som introduktion till mitt sätt att skriva forskningshistoria i avhandlingens del III och IV. Där uppehåller jag mig länge vid ett fåtal 'klassiker'. Jag tror nämligen att korta beskrivningar av 'vägen till forskningsfronten', gör att man riskerar att fastna i de förstelnade begreppen från 'the rim'. Den värdefulla mångtydigheten, de synbara självmotsägelserna, riskerar att gå förlorade – klassikerna förefaller 'gjutna i ett stycke'.⁵

Mitt sätt att skriva forskningshistoria som om 'Forskningens historia är dess hjältars' bygger dock ej på att jag accepterar den elit-tanke som Douglas läser in hos Fleck. Klassikerna är förvisso intressanta även om de bara ses som 'goda inkarnationer' av en tankestil, utan att man fördenskull ser dem som de enda utvecklarna av denna. Så länge tillräckligt många av de spänningar som varit med och format en tankestils framväxt finns hos en klassiker kan ju ett samtal med henne säga en hel del om den större gruppen.

- Det viktigaste motivet för Douglas-citatet har jag sparat till sist. Genom att peka på den punkt varifrån jag inte längre vill följa Douglas kan jag introducera den optimistiska hypotes – om möjligheter att bitvis upphäva prägling – som möjliggjort min avhandlings fjärde del. Den punkt där Douglas' och min väg skiljs är där hon underlåter att ifrågasätta att centrum är den rörliga punkten.

Jag förnekar inte att det ofta är en rimlig hypotes att "the center is the moving point", vid studier av vetenskapliga discipliner, företag myndigheter, miljögrupper eller fackliga organisationer. Men jag menar att en sådan kunskapssociologisk föreställning skulle leda till mindre intressanta iakttagelser om den finge styra tolkningen av mina tre lovande barn. En sådan kunskapssociologisk syn tycks mig utesluta dialoger andra än dem mellan upplysta eliter. Själv har jag arbetat utifrån en mer optimistisk hypotes: Att dialoger initierade i ett tankekollektivs periferi – dialoger som överskrider gränsen till ett annat kollektiv – under vissa betingelser kan lösa upp försteningar som gäller hela kollektivet.

Men sådana upplösningar av försteningar i periferin kan inte planeras från ett centrum. Ty dialoger har likt innovationer en subversiv sida.

⁴ Jag ifrågasätter denna elitmodell både som teori om kunskapsbildning som social process och som tolkning av vad Fleck har att säga om detta. Det skulle emellertid föra för långt att här utveckla den senare kritiken. Se Laestadius (92) s. 34 ff. och 238 ff. för en i mitt tycke rimligare tolkning av Fleck på denna punkt.

⁵ Ett exempel på vad jag avser med mångtydighetens värde finns i avsnitt 12.3.2. – textavsnittet: 'Är vi hjälpta ...'.

Mina ord och bilder för att beskriva kunskapsbildning i ekonomiska och sociala nät kan jag inte tydliggöra förrän de placeras i sitt rätta sammanhang i avhandlingens del IV. Här ska jag i stället ge glimtar av drömmar och besvikelser som inspirerade respektive manade till eftertanke när jag skulle pröva min optimistiska hypotes om att kunskapsutvecklande gränsöverskridanden är möjliga även utanför eliterna.

4.1. Jag och Du

Den första glimten är hämtad från ett verk där poeten, bibeltolkaren och dialogfilosofen Martin Buber gör ett kondensat av sin filosofi när det gäller mellanmänskliga relationer – första delen av boken *Jag och Du*. Den handlar verkligen om de garn av vilka man väver drömmar.

I en diskussion av kunskapsbildning sedd som social process är det svårt att inlemma Buber. Men när man vill åt drivkrafter för dialoger kan ett perspektiv à la Buber emellertid inte heller utelämnas.

Att Bubers syn inte kan inlemmas beror t.ex. på att de förutsättningar för dialoger som Buber underförstår t.o.m. är mer långtgående – sätta i relation till kunskapsbildning som social process – än de som gäller för s.k. *kommunikativt handlande*. Kommunikativt handlande är en typ av social interaktion vars utopiska och moraliska dimension är viktig. Tanken på den utgår ifrån att parterna i interaktionen är jämlika, självrespekterande och ömsesidigt respekterande. Men Buber går ännu längre: Han talar här inte om sociala relationer utan om mellanmänskliga relationer och mellanmänskliga relationer i Bubers mening har samhällsvetenskaperna behandlat mycket lite.⁶

Den typ av gränsöverskridanden som Buber behandlar i *Jag och Du* kan det aldrig bli tal om att fokusera i en studie som min, som ju ser på nybindning av ekonomiska och sociala nät.

Men Bubers syn kan heller inte utelämnas ty drömmar om den slags överskridanden som han talar om är likväl det som ger kraft åt många av det samhälleliga livets försök att träda över gränser.

⁶ Israel (92) s. 103-107. Israel använder alltså det från Habermas hämtade begreppet *kommunikativt handlande*, för att förklara vad Buber menar och understryka polemiken mot ett lättvindigt bruk av ordet *dialog*.

Grundordet Jag–Du kan bara uttalas med en människas hela väsen. Den inre samlingen och sammansmältningen till ett helt väsen kan aldrig ske genom mig och aldrig utan mig. Jag blir till i förhållande till Duet; i det jag blir till som Jag säger jag Du.

Allt verkligt liv är möte.

...

Det-världen har sammanhang i rummet och tiden.

Du-världen har intet sammanhang i rum och tid.

Varje särskilt Du måste, när relationsförloppet är över, bli till ett Det.

...

Du-momenten uppträder i detta fasta och nyttiga tidsmönster som underliga, lyriskt-dramatiska episoder, visserligen av förförande tjuvskriftskraft, men farliga i sin ytterlighetsorientering, upplösande det beprövade sammanhanget, mer efterlämnande fråga än tillfredsställelse, hotande säkerheten – just både kusliga och outhärliga.

...

Att frambringa ljudet Du med talorganen betyder ju för allt i världen ännu inte att uttala det kusliga grundordet; ja, också att visa ett förälskat Du i själen är ofarligt så länge man på allvar inte menar något annat än: lära känna och begagna.

Man kan inte leva bara i närvaro; den skulle förtära en, ...

Och med sanningens hela allvar vill jag säga: utan Det kan människan inte leva. Men den som lever endast därmed är icke människa.⁷

⁷ Buber (85[1923]) s. 18 och 36 f.

Min glimt, av den slags besvikelser som manade till eftertanke när jag skulle pröva hypotesen om att kunskapsutvecklande gränsöverskridanden är möjliga utanför eliterna, är hämtad från en social och samhällelig nivå – ej från den mellanmänniska. Denna glimt är från ett problemfyllt möte mellan å ena sidan ett försök 'under galgen' till facklig förnyelse i periferin och å den andra att etablera tvärvetenskaplig forskning.

Min främsta avsikt med Buber-citatet var att mana fram drömmar om det äkta samtalet.⁸ I redogörelsen nedan är det främsta syftet att få en illustration till det svärfångade spelet mellan 'instrumentell intresseartikulering' och 'dialogorienterad identitetsbildning'.⁹ Detta spel måste fångas vid beskrivning av kunskapsbildande interaktion om man ska undvika att fastna antingen i cynism eller i idealisering. Efter redogörelsen för exemplet Surte börjar jag förtydliga vad jag avser med spelet mellan 'instrumentell intresseartikulering' och 'dialogorienterad identitetsbildning'. Sedan följer en diskussion där Surte-exemplet får illustrera ett centralt begrepp 'rationalitetsavstånd' vilket jag i resten av avhandlingen använder i försöken att beskriva möjligheterna till kunskapsbildande social interaktion.¹⁰

4.2. Facket, tvärvetenskapen och koncernen som ej såg miljön – fallet Surte.

Vid Surte buteljglasbruk strax nordost om Göteborg bedrevs åren 1975-1978 ett fackligt arbete utlöst av att PLM-koncernen, som bl.a. ägde detta och två liknande bruk på andra håll i Sverige, ville koncentrera driften till de två andra bruken. Bruket i Surte lades ner 1978.

Det fackliga arbetet kring Surte-frågan präglades av en rad interna konflikter: Lokalt stod en försiktig och traditionell lokalavdelning av Fabriks¹¹ mot en lokal facklig krisgrupp – Arbetarkommittén – som av avdelningsmedlemmarna valts för att aktivera arbetet och pröva nya vägar.

En annan intern facklig motsättning gällde den mellan de lokala facken på de tre bruk där buteljglasproduktion bedrevs. Denna motsättning mellan facken inom branschen skapade också problem för den branschansvarige ombudsmannen på förbundets centrala kansli. Denne valde dock att passivt acceptera tanken att 'den enes bröd måste bli den andres död'.

⁸ Se *Dialoger* 1986 #1.

⁹ Se Jamison (90) och kap. 15 nedan.

¹⁰ Observera alltså att Surte-exemplet är stiliserat. När jag säger så syftar jag på att det är skrivet för att tydliggöra mönster och ej för att vara porträtt-lik. Som en personlig anmärkning vill jag nämna att fallet Surte inträffade före min tid som utredare på Svenska Fabriksarbetareförbundet. Det fanns dock kvar 'i luften' när jag anställdes där på våren -78.

¹¹ Fabriks var en vanlig förkortning av Svenska Fabriksarbetareförbundet, ett LO-förbund som vid den tiden hade c:a 80.000 medlemmar i aktiv ålder. [Fabriks / Nyström/(81a)** s. 7].

Interna fackliga konflikter mellan olika parallella enheter inom en koncern eller mellan lokala och centrala intressen är inget unikt för Surte-fallet. Däremot var karaktären på den välartikulerade fackliga oppositionen, mindre vanlig. Denna karaktär hade delvis sin grund i att 'oppositionen' fick sin auktoritet från en stark medlemsopinion på ett gammalt bruk. Att man kom att pröva en så ovan form som forskarsamarbete var delvis också en följd av att Surte-fallet utspelade sig på en plats, och vid en tid, präglad av politisk radikalism.

Under en period kring årsskiftet 75/76 försökte alltså ett udda par att samarbeta. Det gällde en forskargrupp vid Centrum för Tvärvetenskap i Göteborg och den ovan nämnda Arbetarkommittén. Samspelet kom också ganska snart att inkludera en del av förbundsledningen i Fabriks.

En orsak till öppningen för samarbete mellan Arbetarkommittén och Centrum för Tvärvetenskap var den yttre miljöaspekt som lades på buteljglasproduktionen. Glas sågs av såväl forskarna som Surte-arbetarna, som ett miljövänligt förpackningsmaterial eftersom det framställs av rikligt förekommande råvaror, som kräver relativt lite energiomvandling i utvinning och sammansmältning. En allians kring de yttre miljöfrågorna underlättades också av att nedläggningen av Surte-bruket kunde kopplas till de prognosmissar PLM-ledningen gjort. Dessa missar föreföll nämligen bero på att PLM länge tagit lätt på den miljökritik som riktades mot övergången från returglas till engångsglas.¹²

Arbetarkommitténs uppdrag till forskargruppen vid Centrum för Tvärvetenskap (nedan förkortat Centrumforskarna) inkluderade inte bara miljöaspekterna utan även förfarandet vid nedläggningen och konsekvenserna för arbetarna och samhället. Men t.ex. Britta Jungen – en av Centrumforskarna, vars reflektioner jag ska bruka nedan – såg det som mest anmärkningsvärt att arbetarnas kamp för sina jobb här kopplades ihop med kampen för bättre resurshushållning och därmed långsiktigt med nya vägar för den tekniska utvecklingen.¹³

Jungen sammanfattar sina erfarenheter av samarbetet i termer av dialog:

"På bådass villkor

Kontakterna mellan forskare och arbetare måste växa i förtroendefullt samarbete. I ett demokratiskt samhälle måste arbetarkollektivet besluta vilka vägar det ska vandra. Ibland är det säkert svårt för forskarna att solidarisera sig med företagens krav. Det blir inte alltid lätt att acceptera fackens väg. Lösningen måste ändå vara en dialog, långsam och tålmodig och på bådass villkor"¹⁴

Jag uppfattar Jungens slutsats som att det krävs både närhet och distans i relationen fack<->forskare. Vilka erfarenheter ledde dit? Några möjligheter ska antydass.

¹² Mossfelt (80) s. 30.

¹³ Jungen (79) sid 79.

¹⁴ Jungen (78) sid 10.

Jungen hävdar att "arbetare inte tidigare initierat forskning".¹⁵ Detta är en väl kategorisk utsaga även om den begränsas till att gälla i Sverige. T.ex. hade arbetssociologer som Gardell, Dahlström, Korpi och Israel under 1960-talet utfört forskning initierad av LO centralt och Metall.¹⁶

Om man däremot tar fasta på inslaget av naturvetenskaplig forskning i Surte-fallet och särskilt det faktum att samarbetet innebar att man 'kortslet' relationen lokala arbetarrepresentanter <-> forskargrupp har påståendet mera fog för sig.

I och med att man 'kortslet' ställdes forskargruppen inför en beställare som var ovan vid forskarkontakter. Arbetarkommitténs ovana kan anas av det språkbruk som speglas i en rapport utarbetad vid Arbetslivscentrum (ALC) vid decennieskiftet mellan 70- och 80-tal.

"För att på ett kraftfullt sätt kunna understryka sina krav inför uppvaktningen, då man av PLM hela tiden beskylldes för osaklighet, beslöt man sig för att 'legitimera' sina åsikter med forskningens hjälp"¹⁷

Även om Arbetarkommittén som ovan forskningsinitierare kanske skulle varit öppen för att 'lära sig umgås med' forskning måste PLM-ledningens sätt att reagera på forskningsuppdraget – koncernledningen försvårade forskarnas arbete på många sätt – ha lett till att Arbetarkommittén, som en slags spegling av denna ledningsattityd, kom att betrakta forskare som 'legosoldater' snarare än 'dialogpartners'.¹⁸

Det förefaller som det hos Centrumforskarna fanns en stor respekt för de svårigheter Arbetarkommittén hade i och med att den var pressad av bruksarbetarnas krav på snabba resultat och av att dess medlemmar var ovana som initierare av forskning.

Flera av Britta Jungens reflektioner kring Surte-forskningen handlar om problem och möjligheter vid forskning initierad av arbetare. Hon tar – kanske för att ta hjälp av för henne neutralare mark – ett av sina exempel utanför Surte-fallet:

"En frys så

Motorsågen hade kommit, det var på 50-talet. Den glade radioreportern stormade fram till en skogsarbetare. -Så skönt att ni äntligen slipper det tunga slitsamma jobbet! Hur känns det egentligen att ha fått motorsågen? -En frys så (Jag fryser.) Arbetaren var norrlänning och lakonisk i språket. Tio år senare kunde läkarvetenskapen visa att han hade rätt. Motorsågens skakningar påverkade blodtillförseln i händerna. ... Inte hade läkaren i förstone uppfattat det som en forskningsuppgift att gubben frös om händerna! Och inte gubben heller. Kanske hade läkaren behövt dela gubbens arbete några veckor för att kunna formulera forskningsuppgiften. ... Gubben förstod, men saknade legitim

¹⁵ I Jungen (83) s. 45.

¹⁶ Se t.ex. Björkman och Lundquist (81) s. 40.

¹⁷ Mossfelt (80) s. 78. Kursiveringen men inte citeringen av ordet 'legitimera' är min.

¹⁸ Företagsledningen utestängde forskarna och nekade dem intervjuer. [Mossfelt (80) s. 79 och Jungen (76) s. 124].

kunskap. Forskarna har kunskap men kan de förstå forskningsuppgiften när arbetarna famlar i formuleringen?"¹⁹

Jungen menar att den ovanliga formen av forskningsinitiering i Surte-fallet innebar något epokgörande nytt för forskningen:

"... direktkontakten med 'gräsrötterna' markerar en vändpunkt i forskningen om arbetslivet. Sverige började industrialiseras på 1870-talet. Men det dröjde 100 år innan en forskning kunde genomföras vid vilken problemen formulerades av arbetarna. ...

Man kan förundras över att det tog 100 år innan arbetare tilläts formulera problemen. Man kan också förundras över att forskning kring av arbetarna formulerade problem väckt så mycket irritation. Samtidigt måste man glädjas åt att när problemen formulerades av arbetarna, så breddades perspektivet och tidshorizonten förlängdes. Forskningsuppgiften blev tvärvetenskaplig"²⁰

Den stora respekten för arbetarkommitténs situation, och den *politiska övertolkning* som denna respekt ledde till, skapade emellertid problem för Centrumforskarna.²¹ Vid forskargruppens möte med sina uppdragsgivare i januari 1976 framkom att:

"ledningen för PLM givit uttryck för sitt missnöje med att Centrum för Tvärvetenskap kopplats in. På fabriken har det satts upp ett anslag att ingen från Centrum skall släppas in. Vi anses vara 'vänsterextremister'. I energidebatten var vi landsbygdsromantiker!"²²

Centrum för Tvärvetenskap, som tidigare utfört forskningsuppdrag åt bl.a. Volvo, blev, därför att man accepterade ett uppdrag från en radikal facklig part, indefinierade i en fålla.

Att t.o.m. en så heterogen forskargrupp som Centrumforskarna blev stämplade illustrerar vad som kan kallas den kritiska forskningens 'Moment 22': Den som vill forska i samspel med en svag grupp blir beroende av denna grupp. Möjligheterna att återge flera synsätt försvåras när valet av uppdragsgivare delegitimerar forskningen hos viktiga aktörer. Detta utvecklas till en ond cirkel när den svaga gruppen räds den problematisering som forskningsmässigt nödvändiga perspektivbrytningar betyder.

I Surte-fallet förvärrades detta problem av att man arbetade under hård tidspress.

Dessutom aktualiserade Surte-fallet ytterligare en dimension av problemen med den utsatthet, som alltså kan drabba forskare, som väljer att samspela med en svag grupp. Förutom att Centrumforskarna hade problem i förhållande till PLM:s företagsledning och i förhållande till forskarsamhället kom man genom 'kortslutningen' att dras in i det interna fackliga kraftspel som antytts inledningsvis i exemplet.

¹⁹ Jungen (78) s. 9.

²⁰ Jungen (79) s. 76.

²¹ Med *politiska övertolkning* avser jag att centrumforskarnas respektfulla inställning ledde till att de tillskrevs värderingar som de ej hade.

²² Jungen (76) s 124.

Det faktum att Fabriks centralt – efter interna motsättningar även på denna fackliga nivå – valde att gå in som en ytterligare uppdragsgivare till Centrumforskarna, gjorde att forskarna fick inblick i spelet mellan skilda fackliga intressen och synsätt. Men forskarna hade svårt att bearbeta dessa perspektivbrytningar. Ty i så fall hade de svikit Surtearbetarnas förväntan om en oreserverad redovisning av de sociala konsekvenserna i Surte. Dessutom hade de då spräckt sina tidsramar. I forskningsrapporten blev sålunda skiljelinjen oklar mellan å ena sidan det miljöperspektiv som öppnat för samarbetet mellan centrumforskarna och Arbetarkommittén och å den andra det lokala perspektiv som Surtearbetarna förväntade sig att centrumforskarna också skulle dela.

Surte-fallet satte emellertid inte bara en nydanande forskargrupp inför ett mångfacetterat prov på samarbete med en ovan forskningsintressent. En dubbelhet i reaktionen från Fabriks centralt illustrerar också att Surte-fallet ställde utmanande frågor till centrala fack.

För de i det centrala facket som ville följa invanda spår var det lätt att i utvecklingen se en bekräftelse på att en generell misstänksamhet mot forskning var befogad och att man i synnerhet skulle vara försiktig om forskarna drevs av ett miljöintresse. I denna variant av central facklig världsbild hade forskarna 'eldat på' oansvariga 'äventyrare' bland medlemmarna. Om facken vidgade sina intressen utanför snävt definierade fackliga frågor och började intressera sig för produktionens inriktning riskerade man splittring och förlorad kraft i de fackliga 'kärnfrågorna'.

Men analysen kunde också göras i helt andra banor. Om Sverige stod inför en period av fortsatt snabb strukturuomvandling skulle mönstret med lokala klubbar i inbördes konkurrens om arbetstillfällen komma att upprepas gång på gång. Besvikelsen på en central ledning som hela tiden 'duckade' i dessa frågor skulle växa. Problemet i Surte var inte att man lokalt sökte nya allianser utan att man fackligt stod så oförberedd inför utvecklingen att samarbetet inte kunde resultera i någon verklig dialog. Forskningen riskerade att bli ytlig och de fackliga erfarenheterna förbli outtalade.²³

4.3. Lagom rationalitetsavstånd?

Kunskapsbildande social interaktion i nät som är på väg att bindas eller bindas om är ett huvudtema i denna avhandling. Jag har haft svårt att hitta begrepp för att arbeta med detta även om goda inspiratörer funnits.²⁴ Trots dessa inspiratörer tycker jag mig inte ha funnit nöjaktiga begrepp för att ge fastare form åt mina vaga inre bilder av kunskapsbildande social interaktion i nät. En

²³ Fabriks /Nyström/(81a)** s. 10f.

²⁴ I detta kap. har jag nämnt Fleck och Douglas och ovan i kap. 1 och 2 nämndes Odhnoff. I kap. 15 blir Jamison viktig.

del begrepp som jag prövar känns för tunga för att bli fruktbara lekord men jag vill inte kasta bort dem innan jag hittat bättre.²⁵

Ett centralt exempel är ordet 'rationalitetsavstånd'. Jag börjar använda det i slutet av del II som ett samlingsbegrepp för de likaledes vaga begreppen 'språkligt avstånd', 'kulturellt avstånd', 'socialt avstånd' etc.²⁶

Jag använder det mer frekvent i kapitel 11 för att sedan verkligen pröva ut det i avhandlingens del IV.

Ordsammanställningen 'rationalitet' och 'avstånd' härrör ur mitt försök att hålla spänningen levande mellan två sätt att se på möjligheterna till kunskapsbildning genom interaktion mellan personer tillhörande olika professioner, kulturer, klasser etc. Ordet 'rationalitet' ska här föra tankarna till en kunskapssyn som nära nog förnekar möjligheterna till kunskapsutbyte mellan personer med olika slags rationalitet²⁷; ordet 'avstånd' för en kunskapssyn där de skillnader mellan individer som försvårar kunskapsutbytet kan mätas och nära nog elimineras med hjälp av åtgärder ägnade att underlätta informationsutbytet.

Genom att jag för ihop två begrepp som jag hänfört till så olika traditioner vill jag hålla spänningen levande mellan de två synsätten på kunskapsutbytet möjligheter.²⁸

Några illustrationer till varför jag behöver den bild jag sökt fånga med prävo-ordet 'rationalitetsavstånd' kan jag ge med hjälp av det 'stiliserade' Surte-exemplet ovan.²⁹ Först ska jag emellertid för resonemangets skull ställa ordet mot ett annat ord: 'intresseavstånd'. Intresseavstånd ska peka på de slags avstånd mellan grupper/parter som t.ex. kan hanteras i förhandlingar och som kan mätas i *en* dimension – t.ex. pengar.

Ska man som betraktare söka förstå dynamiken i kunskapsbildande social interaktion menar jag – föga originellt – att man måste anstränga sig för att se både intresseavstånden och skillnaderna i rationalitet. Den som bara ser intresseavstånden blir cynisk – den som bara ser skilda rationaliteter blir idealiserande.³⁰

Surte-fallet förser mig med ett bra exempel på en koncernledning som befann sig på så stort avstånd från den framväxande yttre miljörelsens rationalitet att den handlade i strid mot sitt eget ekonomiska intresse. Detta påtalades i en facklig rapport vid den aktuella tiden:

²⁵ Bristande förtrogenhet med de 'flekska begreppen' gör att jag använder dem mycket sparsamt trots att de som synes inspirerat mig.

²⁶ Se Braudel vol. 2 (92[79] s. 576.

²⁷ Liknande synsätt kan i stället för 'rationalitet' använda ord som 'språk', 'kultur', 'paradigm' etc.

²⁸ Se Etzioni (88) s. 13 ff.

²⁹ Jmf not före Surte-exemplet.

³⁰ Se Jamison (90) och vidare referenser där för en inblick i den omfattande sociologiska och vetenskapsfilosofiska diskussionen kring detta. Jmf även 15.4.4.

"En förklaring till att PLM sedan dalat i den svenska glasproduktionen måste utan tvivel sökas i PLM:s dåliga anpassning till miljödebatten och till den opinion som med tiden växte sig kraftig och som helt ville ha bort engångsglasen".³¹

I en idealiserad bild av Arbetarkommittén och Fabriks skulle man kunna tolka kontakterna med Centrumforskarna som ett försök att ge de glasbruksanställda förutsättningar för att föra en mer utvecklande dialog med PLM-ledningen genom vilken PLM skulle kunna bringas att öppna sig för innovativa svar på miljökritiken. Stärkta av Centrumforskarnas kunskaper skulle de glasbruksanställda bli till en jämbördig dialogpartner till ledningen.

Den idealiserande bilden kan cyniskt avvisas under hänvisning till att kontakten med Centrumforskarna bara var motiverad av Arbetarkommitténs vilja att legitimera sin intressekamp för bevarad sysselsättning.

Jag menar att båda dessa bilder gör historien ointressant p.g.a. ensidighet.

Surte-fallet kan också illustrera att dialoger kan uppfattas som lika 'subversiva' som unga innovationer.³² De invanda spårens män på Fabriks centralt såg – beskrivet med mina begrepp – risker för att dialogen med den nya yttre miljörörelsens intellektuella skulle verka upplösande på den egna rörelsens periferi. En sådan upplösning i samband med gränsöverskridande dialoger skulle sprida sig in mot centrum. De krav på *omvandling av den egna identiteten*, som detta skulle innebära, vågade man inte ställas inför.³³

Slutligen kan Surte-fallet få förebåda tankarna på 'lagom rationalitetsavstånd'. Beskrivningen ovan antyder hur en av omständigheterna framdriven alltför stor hänsyn till Arbetarkommittén kunde leda till att Centrumforskarna underordnade sig kommitténs problembeskrivning. Därmed skulle Centrumforskarna upphöra att vara dialogpartner. Den nyhetsfödande brytningen mellan perspektiv skulle försvinna. Tidspressen, PLM-ledningens utdefiniering av Centrumforskarna och de interna fackliga motsättningarna minskade möjligheterna för att en dialog på lagom rationalitetsavstånd skulle utvecklas.

³¹ Ur en rapport från juni 1976 där de inblandade centrala fackförbundens (d.v.s. SIFs, Fabriks' och SALFs) syn på nedläggningen redovisas, citerad ur Mossfelt (80).

³² Jmf not till avsnitt 3.1.4. Där nämns Robert Thomas' resonemang om innovationers 'subversiva' drag.

³³ Jmf 15.4.4.

